

ПРИЛОЗИ
ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА
И МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА

Приредувач: Катица КУЛАВКОВА

Скопје
Македонска академија на науките и уметностите

2021

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР

- ♦ Катица Ќулавкова: Македонија: историски континуитет во простор и време I

УВОД

- ♦ Љупчо Коцарев: За историјата на Македонија a

I КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

- ♦ Драги Митревски: Културната основа на Македонија: од раната бронзена доба до првите политички заедници 37
- ♦ Војислав Саракински: Македонците меѓу барбарството и хеленството 59
- ♦ Стефан Пановски: Македонските кралеви и Хелените 77

II ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА

- ♦ Александар Атанасовски: Бугарските завладувања на Македонија во IX и X век 103
- ♦ Митко Панов: Политичко-идеолошките традиции на Самуиловата држава (Концептуализација на историската интерпретација) 123
- ♦ Стојко Стојков: Многуимените Други: Македонија како пресечна точка на другоста на средновековниот Балкан 147

♦ Ванчо Ѓорѓиев: Постулатите на македонското револуционерно движење 1893-1908	167
♦ Никола Минов: Балканските пропаганди во османлиска Македонија	193
♦ Далибор Јовановски: Делејќи го „Своето“: Преговорите за поделба на Македонија меѓу балканските држави	219
♦ Теон Џинго: Македонскиот национален идентитет во политиката на Велика Британија (1919-1941)	243
♦ Тодор Чепреганов: Британските и американските воени мисии во Македонија за македонскиот идентитет во Втората светска војна (1941-1944)	261
♦ Сашо Додевски: Ослободител, окупатор или администратор – позицијата на царството Бугарија во Македонија во Втората светска војна во периодот 1941-1944	275

III КУЛТУРНА ИСТОРИЈА

♦ Ѓорѓи Поп-Атанасов: Македонскиот карактер на глаголицата	301
♦ Витомир Митевски: Индоевропските обрасци и византиската традиција во македонските песни за Крале Марко	317
♦ Ганка Цветанова: Културната и политичката фаза во развојот на македонската нација: Просветителство и Преродба	327
♦ Билјана Ристовска Јосифовска: Македонскиот идентитет во националната историографија: неинституционални и институционални форми на проучување	349
♦ Искра Тасевска Хаџи-Бошкова: Македонската култура во првата половина на XIX век	369
♦ Ангелина Бановиќ Марковска: Мисирков и суштината на националната идеја: јазик, култура, историја	385
♦ Велика Стојкова Серафимовска: Фолклорните маркери и македонскиот културен идентитет	399

- ♦ Сашо Цветковски: Словенските светци во живописот на дебарско-мијачката и самоковската зографска школа (рефлексии и одраз на одделните традиции и културните идентитети) 417
- ♦ Горан Калоѓера: Номмаге на македонскиот XIX век: обид за синтеза... 449

IV. ЦРКОВНА ИСТОРИЈА

- ♦ Ѓоко Ѓорѓевски и Виктор Недески: Општествено-политичките процеси и улогата на Охридската Архиепископија низ вековите 465
- ♦ Дејан Борисов: Теодосиј Гологанов – скопски митрополит 1885-1892 ... 483
- ♦ Борче Илиевски: Македонското црковно прашање 1943 – 1967 (меѓу автономија и автокефалност) 501
- ♦ Тони Филипоски: Атрибуциите и титулациите на светците на македонската православна црква - Охридска Архиепископија во средновековните извори: Св. Кирил, Св. Методиј, Св. Климент, Св. Наум 523

ПРИЛОЗИ

- ♦ Биографски белешки на авторите 550
- ♦ Список на илустрации: за текстовите на Д. Митревски, Ѓ. Поп-Атанасов, В. Стојкова Серафимовска и С. Цветковски 558

Тони ФИЛИПОСКИ

**АТРИБУЦИИТЕ И ТИТУЛАЦИИТЕ НА СВЕТЦИТЕ
НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА-
ОХРИДСКА АРХЕИПИСКОПИЈА
ВО СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ИЗВОРИ: Св. КИРИЛ,
Св. МЕТОДИЈ, Св. КЛИМЕНТ, Св. НАУМ**

Свети Кирил и Свети Методиј

Животот и делото на Св. Кирил (Константин Филозоф) и на Св. Методиј се тема на повеќевековни научни истражувања и добиените резултати во голема мера го расветлуваат нивниот лик и дело.¹ Но, и натаму остануваат прашања кои не биле поставувани или на веќе поставените прашања досега нема понудено соодветен одговор во науката, па затоа и остануваат да претставуваат своевидна научна провокација. Токму за едно од таквите прашања може да се смета она за атрибуциите (епитетите) и титулациите, кои во изворите ги придружуваат Св. Кирил и Св. Методиј, двајцата основоположници на словенската богослужба и писменост.

Најпрвин ќе бидат презентирани и толкувани изворните атрибуции на Св. Кирил, а потоа ќе бидат разгледувани атрибуциите и црковната титулација на неговиот постар брат Методиј. Од анализата на најраните и најрелевантни словенски извори произлегува дека примарна атрибуција на световното име на Св. Кирил, Константин, е Филозоф.² Во најстариот зачуван словенски глаголски споменик *Асемановио еванџелие* (втора половина на X – почеток на XI век) под датумот 14 февруари се сретнува името на Св. Кирил придружено

¹ И. Е. Можјаева, *Библиографија по Кирило-мефодиевској проблематици 1945-1974 гг.*, Москва 1980; *Кирило-мефодиевска енциклопедија*, том II (И-О) (главен редактор: П. Динеков; редактори: Л. Грашева, К. Иванова, С. Кожухаров, С. Николова), София 1995: 388-423, 632-650 (КМЕ, II); И. Велев, *Свети Кирил и Методиј – рамнојосийоли и селовенски просветители*. Скопје 2016.

² За значењето на терминот *Филозоф* во дадениот контекст и време види: КМЕ, II, 397-398.

со терминот *Филозоф* и потоа уште на едно место.³ Во насловот на *Ойширнојо жиџие на Св. Кирил* (Жеглиговски препис 1469 г.) се наведува „наш учител Константин Филозоф“ и потоа уште на едно место се споменува „Константин Филозоф“.⁴ Атрибуцијата *Филозоф* покрај неговото име се спомнува на три места во *Ойширнојо жиџие на Св. Методиј* (Успенски препис, XII век), од коишто на едно место како „блажениот филозоф Константин“.⁵ Во *Пофалнојо слово за Св. Кирил* од Климент Охридски (Светогорски препис), веднаш во насловот може да се прочита „Кирил Филозоф“, а тоа може да се забележи и во Хлудовиот препис бр. 195 од истото *Пофално слово*.⁶ Натаму, во насловот и на неколку места во текстот на *Службаја на Св. Кирил* (Скопски празничен минеј) евидентно е спомнувањето на „Кирил Филозоф“, а истото именување („Константин Филозоф“ или „Кирил Филозоф“) се забележува и во *Дражановиот минеј*, во којшто е содржан друг ракопис на истата *Служба*.⁷ Во другите позначајни словенски извори преовладува употребата на атрибуцијата *Филозоф*. Такви примери се сретнуваат во насловите на Општиот канон за Кирил и Методиј, Прогласот кон Евангелието (Хилендарски препис, XIII век) и За буквите (Хилендарски препис).⁸ Во насловот на Пролошкото житие на Св. Методиј (Лесновски Станиславов препис, 1330 г.) треба да се издвои следниов цитат: „Константин што го нарекуваме Кирил Филозоф“.⁹ Во два преписа на Краткото житие на Св. Кирил (Успение Кирилово) на повеќе места јасно се наведува или индиректно се упатува дека атрибуцијата *Филозоф* се однесува на Кирил („Константин Филозоф“ „/Кирил/ Филозоф“).¹⁰ Треба да се спомене дека синтагмата „Кирил Филозоф“ е присутна и во словенските извори: Успение Методиево и Солунска легенда (Белополски препис).¹¹ Во словенскиот споменик наречен Охридски апостол од XII век под датумот 14 февруари се

³ *Асеманово евангелие*. Факсимилно издание, София 1981, лист 142 об., 145 об.; В. Иванова-Мавродинова-А. Джурова, *Асеманевојо евангелие*. Старобългарски глаголически паметник од X век. Художествено-историческо проучаване, София 1981, 24; Д. Пандев, *Охридска чивјанка*, Охрид 2007, 32; Б. Конески, Канонизација на словенските светци во Охридската црква, Прилози МАНУ, 1/1-2 (Одделение за лингвистика и литературна наука), Скопје 1976, 63-72; Ц. Грозданов, *Порџреџи од светијлелиџие од Македонија од IX-XVIII век*, Скопје 1983: 24; Ф. В. Мареш, Словенските светци во Асемановото евангелие, *Лихнид* (Зборник на трудови), 6, Охрид 1988, 3; В. Деспотова – Л. Славева, *Македонски средновековни ракописи*, I, Прилеп 1988: 54.

⁴ *Сџарословенски кирилемејоджевски извори* (Вовед, редакција и коментари д-р Ѓорѓи Поп-Атанасов) (*Сџарословенски извори*), Скопје 2011: 6, 34. За *Ойширнојо жиџие на Св. Кирил* види: *Сџарословенски извори*, 154-155.

⁵ *Сџарословенски извори*, 50, 52.

⁶ *Сџарословенски извори*, 59, 64; К. Иванова, *Bibliotheka Hagiographica Balcano-Slavica*, София 2008: 471.

⁷ *Сџарословенски извори*, 69, 72, 74, 76, 79.

⁸ *Сџарословенски извори*, 97, 110, 122, 125.

⁹ *Сџарословенски извори*, 129.

¹⁰ *Сџарословенски извори*, 131-133, 135-137.

¹¹ *Сџарословенски извори*, 148, 151.

споменува Кирил без атрибуција Филозоф,¹² но затоа во еден друг словенски апостол од следното столетие, тој е наречен „оцев наш Кирил Филозоф“.¹³ Во Синодикот на цар Борил (1211) јасно е запишано „Кирил Филозоф“,¹⁴ а тоа се бележи и во Словенското евангелие од XIV век.¹⁵

Кога се има предвид фреско-живописот, како значаен сегмент во распоранувањето на еден светителски култ, потребно е да се истакне дека ликот на Св. Кирил се јавува во цркви од XIV век во северните делови на Македонија, но конкретно без атрибуцијата Филозоф.¹⁶ Но, затоа познати се три портрети на Св. Кирил во цркви од средината на XIV век во југозападна Бугарија и во јужна Србија, кои во натписот ја содржат атрибуцијата Филозоф.¹⁷ Од XV век се бележи тенденција на позачестено претставување на Св. Кирил и Св. Методиј во фреско-живописот на македонските и балканските цркви. Тоа несомнено претставува индикатор за подем на врските меѓу православните словенски кругови, како и почеток на подолг континуитет и поширок територијален пробив на нивните ликови во фреско-живописот. Во XVI–XVII век ликовите на солунските браќа биле распространети во централните делови на Балканот.¹⁸ Додека во портретот на Кирил во црквата Св. Богородица (Матка) од 1496/7 г. отсуствува атрибуцијата Филозоф, неговиот портрет зачуван во припратата на Пеќската патријаршија (1565) е придружен со сигнацијата „Св. Кирил Филозоф“.¹⁹ Во Слимничкиот манастир (Преспа), освен репрезентативната претстава на Св. Кирил (без атрибуција Филозоф) вклучен во групата на Седмочисленици (1612), во постариот сликарски ансамбл (1607) во олтарниот простор Св. Кирил е претставен заедно со атрибуцијата Филозоф.²⁰ Тоа несомнено претставува исклучително вреден податок. Во следниот период зачестува претставувањето на ликот на Св. Кирил (со и без атрибуција) и на неговиот брат Св. Методиј на просторот на Македонија и Балканот.

¹² С. М. Кульбакин, *Охридският рукопис аџисџола конца XII века*, София 1907: 124.

¹³ В. Деспотова-Л. Славева, *Македонски ракописи*, I, 204.

¹⁴ М. Г. Попруженко, *Синодик царя Борила*, Български старини VIII, София 1928: 77; Б. Райков, Рани календарно вести за Климент Охридски, *Климент Охридски* (Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му), София 1966: 324–325.

¹⁵ В. Деспотова – Л. Славева, *Македонски ракописи*, I, 230.

¹⁶ Во црквата Св. Ѓорѓи (с. Старо Нагоричане) и припратата на црквата Св. Богородица (с. Кучевиште) е насликан ликот на Св. Кирил (без називот Филозоф) датирани во прва половина на XIV век (Ц. Грозданов, *Порџреџи*, 28–30).

¹⁷ Со право е забележано дека сигналирањето на Св. Кирил како Филозоф во подоцнежните споменици (од XV век) со словенски сигнатури во Македонија, Србија и Бугарија во живописот е мошне честа (Ц. Грозданов, *Порџреџи*, 30–32).

¹⁸ Ц. Грозданов, *Порџреџи*, 32, 37.

¹⁹ Ц. Грозданов, *Порџреџи*, 28, 32–34.

²⁰ Ц. Грозданов, *Порџреџи*, 34–35. Треба да се спомене уште една претстава на Св. Кирил (без атрибуција Филозоф) од 1614 г. во црквата Св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат во с. Добарско, Пиринска Македонија (Ц. Грозданов, *Порџреџи*, 35–36).

Освен примарната атрибуција Филозоф, во врска со името на Константин – Кирил се издвојуваат уште неколку вообичаени општосветителски атрибуции. Атрибут што произлегува од неговата примарна просветителска активност и кој многу често се јавува во изворите е – „учител“.²¹ Притоа, се сретнуваат неколку варијации при употребата на предметниот епитет, како на пример: „наш учител“, „учител на сите земји“, „словенски учител“, „учител на словенски јазик“, „благовенен учител“ и „блажен учител“.²² Наведената атрибуција е, исто така, потврдена во сигнацијата на неговата најстара фреско-претстава во Охрид и веројатно бил присутен пошироко во рамки на дијецезата на Охридската архиепископија.²³ Во редот на атрибуциите што се јавуваат значително често во пишаните извори покрај името на Кирил, е христијанско-црковниот термин „отец“. Сосема слично како претходниот атрибут, и тој се јавува во неколку варијанти: „свет отец наш“, „нашиот блажен отец“, „блажен отец“, „преблажен (наш) отец“, „преподобен отец“, „отец Кириле“ и „наш отец Кирил“.²⁴ Во редот на другите атрибуции кои се јавуваат во изворите значително поретко од претходните, треба да се набројат: „нов апостол“, „мудар/премудар“, „преславен“ и „блажен/преблажен“.²⁵

Кога станува збор за Методиј, треба да се има предвид дека, со оглед на неговата двојна улога во животот, од една страна, словенски проповедник/просветител, а од друга, панонски и моравски архиепископ, во продолжение најпрво ќе бидат изложени изворните атрибуции, а потоа и варијантите на неговата црковна титулација. Веднаш треба да се истакне дека покрај името на Методиј во изворите не се сретнува класична и широко распространета

²¹ Звањето *учиџел* во христијанската црква било специфично. За учители се избирале способни лица што имале дарба за слово. Во источната црква учителите биле духовни лица, припаѓале кон клирот, биле во ранг на свештеници, но со работата не биле поврзани за едно место. Како и апостолите, тие оделе од место до место и подучувале. Значи, тие патувале кај учениците, а не обратно. За значењето на терминот *учиџел* во првите векови од христијанството, види: П. И. Малички, *История на христијанската црква* (четива), част прва, Софија 1951, 89–90, 126–127. За повеќеслојното значење и толкување и на терминот *учиџел* од аспект на историската семантика, види: Д. Зајковски, *Ранохристијанските црковни функции апостол, пророк и учител: меѓу харизмата и прагматизмот*, ГИНИ 60/1, Скопје 2016, 44–46. П. Хр. Илиевски, Св. Климент и Наум Охридски Просветителство со удвоени сили, *Светиџие Климент и Наум Охридски и ѿриднесои на Охридскиој духовен центар за словенската ѿрсовеџа и кулџура*, Скопје 1995, 18–19

²² *Сѿарословенски извори*, 6, 59, 64, 69, 71, 76, 97, 110; С. М. Куљбакин, *Охридскѳа рукоѳисѳ*, 124; К. Иванова, *Bibliotheka Hagiographica*, 471; В. Деспотова-Л. Славева, *Македонски ракоѳисѳ*, 1, 204, 230.

²³ Најраните сочувани фреско претстави на Св. Кирил (Св. Софија – Охрид и Св. Гѳрги – Курбиново) од XI–XII век се придружени со епитетот *учиџел* на грчки јазик. Види: Ц. Грозданов, *Порѳреџиѳ*, 24–25; Ц. Грозданов, *Свети Константин – Кирил и Свети Методиѳ во византиското сликарство од балканските земји, Живоѳисѳој на Охридската архиеѳископѳа-сѳѳудиѳ*, Скопје 2007: 295–300.

²⁴ *Сѿарословенски извори*, 61, 64, 67, 69–70, 73–74, 131; *Асеманово еванѳелиѳ*. Факсимилно издание, лист 142 об.; Д. Пандев, *Охридска чѳѳѳанка*, 32.

²⁵ *Сѿарословенски извори*, 59, 64, 71–73, 76–77; К. Иванова, *Bibliotheka Hagiographica*, 470.

атрибуција по примерот на неговиот брат Кирил Филозоф. Сепак, од сите познати негови атрибуции како најраспространета во пишаните извори треба да се издвои „учител“, секако во неколку варијации: „учител“, „наш учител“, „учител Методиј“, „блажен учител“, „учител на словенски јазик/ „бугарски“ јазик“.²⁶ Исто така, атрибутот учител веројатно бил присутен во раниот фреско-живопис во Охрид и пошироко во рамките на дијецезата на Охридската архиепископија.²⁷ Како други атрибуции што во изворите се јавуваат поретко покрај името на Методиј може да се набројат: „отец“, „наш отец“, „блажениот наш отец“, „преподобен (наш) отец“ и „блажен“.²⁸

Познато е дека Методиј по смртта на неговиот брат Кирил (869 г.), од папата Адријан II бил испратен во просветителска мисија во Панонија и во Моравија и, воедно, бил ракоположен за архиепископ на Панонија, а подоцна во 873 г. папата Јован VIII го испратил во Велика Моравија како архиепископ на Моравија.²⁹ Интересно е да се проследат различните варијанти на титулации што се јавуваат покрај името на Методиј по добивањето на високата црковна титула. Извесно е дека во пишаните извори, со мали исклучоци, се сретнува титулата „архиепископ“ покрај името на Методиј. Па, така, се јавуваат следниве варијанти на споменатата веродостојна титулација: „архиепископ Методиј“, „свети Методиј архиепископ“, „архиепископ на Горна Моравија“ (Асеманово евангелие), „архиепископ моравски“, „архиепископ на Велика Моравија“, „архиепископ панонски“ „прв архиепископ“ и „архијереј“,³⁰ а конкретно во Охридскиот апостол од XII век се наведува „Методиј архиепископ моравски“.³¹ Покрај титулацијата архиепископ потребно е да се одбележи дека покрај името на Методиј мошне ретко се сретнуваат следниве титулации: „игумен“, „епископ“ и „епископ во Пании (Панонија?)“.³²

²⁶ *Сџарословенски извори*, 28, 45, 49, 51, 54, 59, 82-83, 86, 89, 129, 148; С. М. Куљбакин, *Охридскиј рукопис*, 128.

²⁷ Најрана фреско-претстава на Св. Методиј, придружена со епитетот *учиџел* се јавува во црквата Св. Ѓорѓи, Курбиново во XII век (Ц. Грозданов, *Свети Конциантин-Кирил и Свети Методиј*, 298-300).

²⁸ *Сџарословенски извори*, 45, 51, 82, 87, 90, 95-97, 129, 148; *Асеманово евангелие*. Факсимилно издание, лист 145 об.; Д. Пандев, *Охридска чииџанка*, 32.

²⁹ Грџки извори за *българската историја*, IX/2 (подготвени од Илия Г. Илиев), Софија 1994 (ГИБИ, IX/2), 14, бел. 6; *КМЕ*, II, 641-644; И. Велев, *Свети Кирил и Методиј*, 73-76.

³⁰ *Сџарословенски извори*, 28, 45, 49, 54, 86, 127, 129, 148, 150; *Асеманово евангелие*. Факсимилно издание, лист 145 об.; Д. Пандев, *Охридска чииџанка*, 32; К. Иванова, *Bibliotheka Hagiographica*, 470.

³¹ С. М. Куљбакин, *Охридскиј рукопис*, 128. Истата титулација се сретнува и во *словенскиот аџостол* од XIII век. Види: В. Деспотова-Л. Славева, *Македонски ракописи*, I, 204.

³² *Сџарословенски извори*, 50, 153. Методиј во 861 г. станал игумен на манастирот Полихрон, јужно од малоазиската планина Олимп, во областа Сигриани. Во некои папски писма на латински јазик Методиј се титулира како епископ (*КМЕ*, II, 637, 642-643), што треба да се сфати како висока црковна титула, која со оглед на неговите ингеренции и овластувања во источнокристијанскиот свет повеќе соодветствувала на архиепископско достоинство. Но, сепак, постојат примери кога и во папските писма тој се титулира како архиепископ. Види: *КМЕ*, II, 644-645.

Потврда за предметната титулација добиваме од Методиевата фреско-претстава во параклисот на Св. Сава (Хилендарски манастир) од 1776 г., каде што во сигнацијата се сретнува титулцијата „архиепископ“.³³

Кога станува збор за византискогрчките извори кои известуваат за двајцата солунски браќа, ситуацијата во голема мера се менува. Имено, од Пространото грчко житие на Св. Климент (крај на XI и почеток на XII век), за чијшто автор се смета архиепископот Теофилакт Охридски, меѓу другото се дознава дека Кирил бил навистина голем познавач, како на паганската така уште повеќе на христијанската филозофија, и дека бил вистински филозоф.³⁴ Таквите наводи се веродостојни и во целост се совпаѓаат со неговата примарна атрибуција од словенските извори. Во врска, пак, со неговото просветителско дејствување, се сретнуваат голем број конфузни известувања. Имено, на едно место пишува дека словенскиот народ или, всушност, бугарскиот не ги разбираше делата на грчки јазик, потоа се споменува „бугарски јазик“, за да се наведе на крајот дека браќата ја создале словенската азбука и потоа ги преведувале богослужбените книги од грчки на бугарски јазик.³⁵ Ваквите конфузни податоци за своевидно конвертирање и заменување на терминот словенски со бугарски веќе се забележани во науката и подолу поопширно ќе се задржиме на нивното толкување. Во врска со атрибуциите на солунските браќа треба да се спомене дека во предметното Житие двајцата браќа се наречени „отци“,³⁶ што претставува сосема веродостојно атрибуирање, имајќи ги предвид словенските извори. Но, затоа титулацијата на Методиј е пренесена многу конфузно и неизедначено. Па, така, на едно место тој се титулира како „архиепископ на Моравија/моравски архиепископ“, на друго како „моравски епископ во Панонија“, а на повеќе места се наведува дека Методиј од папата добил епископска титулација и, притоа, во текстот неосновано се меша употребата и значењето на термините Панонија и Моравија.³⁷ Потребно е да се повтори дека според расположливите извори, Методиј од двајца различни папи двапати бил ракоположен со високата црковна титулација архиепископ.³⁸ Во византискогрчкото Кратко житие на Св. Климент (XIII век), чиј автор е охридскиот архиепископ Димитриј Хоматија(н), се сретнуваат интересни атрибуции и титулации. Имено, за Св. Кирил се дознаваат атрибуциите: „божествен“, „богомудар“, „премудар“ „рамноапостол“ и

³³ Ц. Грозданов, *Портрети*, 245.

³⁴ А. Милев, *Грчкиите житија на Климент Охридски*, Софија 1966: 78-79, 84-85; *ГИБИ*, IX/2, 12, 14.

³⁵ А. Милев, *Грчкиите житија*, 80-81; *ГИБИ*, IX/2, 12-13.

³⁶ А. Милев, *Грчкиите житија*, 78-79, 82-85; *ГИБИ*, IX/2, 12, 14-15.

³⁷ А. Милев, *Грчкиите житија*, 78-79, 82-83, 84-85, 86-87; *ГИБИ*, IX/2, 12, 14.

³⁸ Види бел. 29.

„отец“,³⁹ што по својата веродостојност во најголем дел соодветствуваат на оние од словенските извори. За Св. Методиј се наведува веродостојната атрибуција „велики учител“, но со наведената титулација постои проблем, бидејќи Методиј се титулира како „архиепископ на Моравија и Бугарија“. ⁴⁰ Имено, се работи за делумно веродостојна титулација: тој навистина бил ракоположен за архиепископ на Моравија, но додавањето на географскиот поим „Бугарија“ има сосема друга политичка заднина.⁴¹

Св. Климент и Св. Наум

Во текот на средновековието Климент имал статус на најзначаен охридски светител, патрон на градот и на Архиепископијата, а во современо време, македонскиот народ и Македонската православна црква – Охридска архиепископија (МПЦ – ОА) го почитуваат како најголем македонски светител. Поради тоа, светителот Климент има огромно значење за современата македонска историја, религија, култура и црква. Атрибуциите или епитетите на Св. Климент веќе беа предмет на наш научен интерес во минатото. Општо е познато дека како примарна атрибуција покрај името на Св. Климент во изворите се јавува географската определница Охридски. Притоа, како централни прашања веќе се научно разгледувани оние за појавата, распространетоста и изворната заснованост на споменатата атрибуција (епитет).⁴²

Со право одамна се поставува прашањето поради кои причини Св. Климент географски се поврзува со градот Охрид. За да се наметне доминантна употреба на една таква атрибуција, тоа претпоставува: 1. потекло; 2. подолго присуство и тежиштен простор каде што дејствувал, кој простор/место подоцна би се претворил во жариште на предметниот светителски култ и

³⁹ А. Милев, *Грчките житија*, 174–175, 176–177; Й. Иванов, *Български сѝарини из Македонија*, София 1908: 61, 63.

⁴⁰ А. Милев, *Грчките житија*, 174–175, 176–177; Й. Иванов, *Български сѝарини*, 61.

⁴¹ Имено, забележлива е тенденцијата во оригиналните византиски хагиографски дела и во грчките преводи на словенски текстови од XII/XIII век, па натаму, да се сретнува тенденција за конвертирање, односно замена на термините: *Словени со Бугари*; *словенски со бугарски*; *словенски јазик со бугарски јазик* итн. Ваквата практика е забележлива во *Просѝраношо житие на Климент* и во други подоцнежни византискогрчки хагиографски творби посветени на словенските првоучители. Види бел. 75 и 104.

⁴² Поопширно види: Т. Филиповски, Свети Климент и неговиот епитет Охридски: појава и распространетост, Шеста научна средба по повод патронниот празник на Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Скопје (одржана на 7. 12. 2012) на тема: *Свети Климент Охридски во уметничкошо ѝворешѝво*, Скопје 2012: 27–52; Т. Филиповски, Свети Климент и изворната заснованост на неговиот епитет Охридски, *Кирило-мѝтодиевската ѝтрадиција и македонско-рускише духовни и културни врски* (Зборник на трудови од меѓународниот научен собир одржан по повод 1150 години од Моравската мисија и од словенската писменост, Охрид, 3–4 октомври 2013), УКИМ-Скопје 2014: 317–332; Т. Filiposki, Saints Clement and Naum of Ochrid: Appearance and Factual Grounds for Their Epithet, *International Scientific Conference: Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs* (Thessaloniki, 28-30 ноември 2013), Thessaloniki 2015: 551–558.

центар на негова богослужбена прослава или, пак, 3. недомицилно, подоцнежнo прифаќање и силно распространување на култот на светителот. Од понудените три опции за најприфатлива ни изгледа втората. Во делата на современата медијевистика и славистика, при споменувањето на светителот Климент е неизоставна атрибуцијата Охридски. За да се постигне такво изедначено мислење, неопходна е силна изворна заснованост.⁴⁵

Во најраните словенски и подоцнежните византискогрчки пишани извори во кои се споменува Св. Климент, отсуствува неговата примарна атрибуција Охридски. Имено, се јавува со одредена титулација или без каква било додавка.⁴⁴ Засега најраниот познат и приближно датиран пишан извор каде што името на Св. Климент е придружено со атрибуцијата Охридски е еден словенски апостол од XIII век пишуван на пергамент. Оправдано се смета дека вредниот старословенски ракопис потекнува од Охридската книжевна школа. На листот 141a, под датумот 27 јули, по тропарот посветен на Св. Пантелејмон, меѓу другото може да се прочита: **стго ѿтца Климента Охридскаго**.⁴⁵ Без сомнение се работи за мошне драгоцен податок. По подолго време во единствениот зачуван ракопис од Второто словенско житие на Св. Наум (XVI век), Св. Климент повторно јасно се нотира со атрибуцијата Охридски (**архјереа христова Климента Охридскаго**).⁴⁶ На една надгробна плоча од охридската црква Св. Богородица Перивлепта може да се исчитаат два словенски натписи. Во првиот, кој се смета за примарен, се чита: **стѣ Климѣтъ охритѣски** заедно со месецот (јули) и годината (916 г.) на погребување, а вториот, на работ на плочата го содржи името на архиепископот Прохор и годината на неговата смрт (1550).⁴⁷ Во

⁴⁵ Т. Филипошки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 27–28; Т. Филипошки, Свети Климент и изворната заснованост, 317–332

⁴⁴ Т. Филипошки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 30–33; Т. Filiposki, The Titles of St. Clement of Ohrid, *Св. Климент Охридски в културата на Европа* (БАН-Кирило-методијевски научен центар, Софија, 25–27 ноември 2016), Софија 2018: 563–564.

⁴⁵ Б. Райков, Ранни календарни вести, 323; Т. Филипошки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 33; В. Деспотова – Л. Славева, *Македонски ракописи*, I, 204. Аtribuцијата Охридски се јавува и во насловот на словенската *Служба на Св. Климент*, чиј оригинал се датира во X век, но конкретно се работи за единствен зачуван кирилски ракопис, дел од словенски минеј од 1435 г. Од севкупна анализа на изворните податоци произлегува дека наведената атрибуција претставува интерполација, вметната најрано во XIII, а најдоцна во XV век (Т. Филипошки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 30–31 и бел. 10, 33).

⁴⁶ Й. Иванов, *Български сџарини*, 313; Ц. Грозданов, *Свѣий Наум Охридски*, Скопје 2004: 24; Т. Филипошки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 45.

⁴⁷ Й. Иванов, *Български сџарини*, 40; Т. Филипошки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 34. Се смета дека надгробната плоча е поврзана со преселба на гробот и моштите на Св. Климент од Плаошник во црквата Св. Богородица. Во недостиг на посериозни палеографски истражувања, надгробните натписи најрано се датираат кон крајот на XV век, а најдоцна во втората четвртина на XVI век (Т. Филипошки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 34–35 и бел.27).

основачката повелба за Зографскиот манастир (Света Гора) споменувањето на Св. Климент е придружено со невообичаената атрибуција Лихнидски (*Лихнидонскомоу*). Иако повелбата е датирана во 919 г., во науката е оспорена нејзината дипломатичка и историска автентичност и веродостојност. Со право се смета дека настанала во XVI век и дека конкретниот податок за Св. Климент, всушност, претставува подоцнежна интерполација.⁴⁸ Терминот Лихнидски има еднакво значење со атрибуцијата Охридски и претставува негова антиквизирана форма. Во современите пишани публикации од различен вид доминира споменувањето на предметниот светител како: Свети Климент Охридски.⁴⁹

Силно изворно сведоштво за појавата и домицилноста на Климентовиот светителски култ во Охрид претставуваат неговите претстави во иконописот и фрескоживописот. Впрочем, сосема природно и очекувано Климентовиот светителски лик најрано и во најголем број се јавува во црквите во Охрид и неговата поблиска околина. Од опсежната анализа на расположливиот материјал станува евидентно дека во охридските фрески и икони со Климентовиот лик се сретнува сигнацијата (доколку постои и е зачувана): СВЕТИ КЛИМЕНТ (на византискогрчки или на старословенски јазик), но без атрибуцијата: ОХРИДСКИ, што е разбирливо ако се има предвид дека за охриѓани таа атрибуција се подразбирала сама по себе.⁵⁰

Засега хронолошки најраната идентификација на атрибуцијата Охридски во една сигнација на Св. Климент се бележи во црквата Св. Никола во с. Манастир, Мариово (Прилепско). Имено, во рамките на фреско-портретот на предметниот охридски светител, датиран од 1271 г., мошне јасно може да се прочита сигнацијата: *ὁ ἀγ[ι]ο[ς] V KlímhV Acridoῦ*.⁵¹ Појавата на атрибуцијата Охридски во мариовската црква од 1271 г. не треба да се третира како изолиран случај, туку своевидно навестување за тенденцијата што ќе се практикува при сигнирање на Климентовиот лик во одреден број храмови најчесто значително оддалечени од Охрид во хронолошката рамка веројатно од крајот XIII век, особено во текот на XIV век и поретко во периодот од XV до XVIII век.⁵²

⁴⁸ Ѓ. Иванов, *Български сѝарини*, 541–542; Б. Райков, Ранни календарно вести, 321; Т. Филиппоски, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 35.

⁴⁹ Ј. Поповиќ, *Житија Свѝих / 27 јули* (<http://www.svetosavljе.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/ZitijaSvetih0727.htm>). Во изданието Охридски пролог (Н. Велимировиќ) се сретнува сигнацијата: Св. Климент архиеп. Охридски.

⁵⁰ За црквите во коишто е присутна фреско-претстава на Св. Климент без каква било атрибуција види: Филиппоски, *Свѝи Климент и неговиот епитет Охридски*, 36.

⁵¹ Д. Коцо-П. Миљковиќ – Пепек, Манастир, Скопје 1958: 70, т. XXV; Ц. Грозданов, Најстарите портрети на Климент Охридски, *Климент Охридски-Сѝугици*, Скопје 1986: 246–247; Т. Филиппоски, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 38.

⁵² Т. Филиппоски, *Свѝи Климент и неговиот епитет Охридски*, 38.

За време на владеењето на српските владетели Милутин (1282–1321) и Душан (1331–1355), светителскиот култ и лик на Климент енорно се распространува надвор од Охрид, на просторите на јужна и северна Македонија, Рашка, Косово и Метохија. Веднаш треба да се потенцира дека доминира претставувањето на Климент без каква било атрибуција.⁵³ Најраниот познат портрет на Климент со словенска сигнација и атрибуција Охридски е идентификуван во српската манастирска црква Св. Спас во Жича, датиран во првата деценија на XIV век. Од следната деценија датира Климентовиот портрет и византиско-грчката сигнација и атрибуција Охридски во црквата Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричане (Куманово).⁵⁴ Во време на Душан се бележат уште четири црковни портрети на Св. Климент со примарната атрибуција (словенска сигнација: Бела Црква Каранска /Рашка/; Св. Богородица Одигитрија во Пеќ /Метохија/; грчка сигнација: пештерна црква Св. Богородица на островот Мал Град, Преспа /Албанија/ и Св. Богородица, Матејче /Куманово, Македонија/).⁵⁵ Од втората половина на XIV век датира претставата на Св. Климент во костурската црква Св. Атанасиј (1384/5 г.) со византискогрчката атрибуција Охридски.⁵⁶ Од периодот од XV до средина на XVIII век зачувани се бројни фреско-иконописни претстави на Св. Климент во редица македонски и балкански цркви, со едноставна сигнација, но без атрибуцијата Охридски и без каква било друга атрибуција.⁵⁷ Во овој период исклучок претставуваат две сигнации каде што е содржан атрибутот Охридски (Св. Преображение, Метеори /Грција/ – грчка атрибуција од XV век и Св. Никола Топлички, Демир Хисар /Македонија/ – словенска атрибуција од 1535 г.).⁵⁸ Во сигнациите на Климентовите графички претстави на печатените венецијански изданија на

⁵³ Ц. Грозданов, *Портирејци*, 79–88; Д. Војводиќ, *Представи на Светиот Климент на Охридско и зидно сликарство во средновековне Србије, Охридска архиепископија и византијском свету, Византијски свет на Балкану*, књ. I, Београд 2012: 150–155; Т. Филиповски, *Свети Климент и неговиот епископ Охридски*, 39–40.

⁵⁴ Д. Војводиќ, На трагу изгубених фреска Жиче (I), *Зограф*, 34 (2010), 83, сл. 20–21; Idem, *Представе Светог Климента Охридског*, 146–147, 149; Ц. Грозданов, *Портирејци*, 78; Б. Тодиќ, *Старо Нагоричино*, Београд 1993: 74; Т. Филиповски, *Свети Климент и неговиот епископ Охридски*, 39.

⁵⁵ Ц. Грозданов, *Портирејци*, 81–83; Д. Војводиќ, О живопису Беле цркве каранске и современом сликарству Рашке, *Зограф*, 31 (2006–2007), 140–141, сл. 139; Idem, *Представе Светог Климента Охридског*, 154; Д. Бардиева-Трајковка-Г. Ангеличин, Претставите на Св. Климент и Св. Елефтериј во црквата Св. Богородица, Мали Град, Преспа – Р Албанија, *Културно наследство*, 28–29 (2002/2003), Скопје 2004: 123–124; Г. Ангеличин-Жура, *Пештерните цркви во Охридско-џресијанској регион*, Струга 2004: 149–151, 159–160; Е. Димитрова, *Манасијер Матејче*, Скопје 2002: 121, сл. 29; Т. Филиповски, *Свети Климент и неговиот епитет Охридски*, 39–40.

⁵⁶ Ц. Грозданов, *Портирејци*, 88–89; Т. Филиповски, *Свети Климент и неговиот епископ Охридски*, 40.

⁵⁷ Т. Филиповски, *Свети Климент и неговиот епископ Охридски*, 40–41.

⁵⁸ Ц. Грозданов, *Портирејци*, 99–101; Н. Митревски, *Стигуши за живописот од Зајадна Македонија*, Скопје 2009: 92–93; Д. Војводиќ, *Представе Светог Климента Охридског*, 165; Т. Филиповски, *Свети Климент и неговиот епитет Охридски*, 41.

неговата Служба и Житие од 1784 и 1805 г. се бележи атрибуцијата Охридски,⁵⁹ како и во неколку цркви од XIX–XX век во Бугарија, со претпоставка дека нивниот број бил значително поголем на просторот на Балканот.⁶⁰ Најпосле, кон крајот на XVIII и во текот на XIX век се појавиле ликовни претстави каде што патронот на Охрид е сигниран како: СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ, најпрво во одредени црковни икони во близина на Охрид, а подоцна и во самиот град. Сепак, во XIX столетие, иако се зголемува бројот на сигналиции што ја содржат атрибуцијата Охридски, сепак, и натаму вообичаено и мошне често останува сигнирањето на охридскиот светител без каква било атрибуција, едноставно како: СВЕТИ КЛИМЕНТ.⁶¹

По примерот на неговите учители, браќата Св. Кирил и Св. Методиј, покрај името на Св. Климент се јавуваат и други атрибуции/епитети во пишаните извори. Но, во *Асемановото евангелие* се бележи една уникатна и сложена атрибуција: „Свет Светител отец наш“.⁶² Во *Грчкаша служба* на Св. Климент охридскиот светител се нарекува: „блажен“, „преблажен“, „отец“, „учител“ и „пастир“,⁶³ а во насловот на еден словенски препис на Службата на св. Климент е содржана атрибуцијата „чудотворец“.⁶⁴ Во кусата поетска творба за Св. Климент (крај на XVII век) од Козма Китиски, наведени се епитетите: „поборник“, „заштитник“, „светилник“, „апостол“.⁶⁵ Во Грчкото

⁵⁹ Ц. Грозданов, За графичките претстави на Климент Охридски во XVIII век и неговиот култ во Бер (Верџа), *Живоиќсој на Охридската архиепископија – студији*, МАНУ – Скопје 2007: 410–411; Т. Филипоки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 42.

⁶⁰ А. Василев, Образлџ на Климент Охридски во бугарското изкуство, Климент Охридски (Сборник од статии по случај 1050 години от смъртта му), София 1966: 365–367, 370, 376–378; Т. Филипоки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 42–43 и бел. 54. Од XIX век датираат бројни, главно иконописни дела со покомплексна содржина, кои го содржат ликот на Климент, но без каква било атрибуција. Види: Т. Филипоки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 43.

⁶¹ Се работи за две икони (црква Св. Пантелејмон/Св. Климент, с. Велгошти и црквата во с. Слатино /Дебарца/) од крајот на XVIII век (Ц. Грозданов, *Студији за охридскиот живопис*, Скопје 1990: 173–174; В. Поповска-Коробар, *Иконописој во Охрид во XVIII век*, Скопје 2005: 118–119). Во охридската градска средина најрани икони со Климентова претстава и атрибуција Охридски се јавуваат во втората четвртина на XIX век (Ј. Тричковска, Хронологија на раните дела на Зографот Михаил (Анагност) од Самарина, Патримониум.мк, 3/7–8 (2010), Скопје 2011: 412–413; *Свети Наум Охридски во иконописој на Дебарско-кичевската епархија од XVIII и XIX век* (автор на каталогот: С. Цветковски, Охрид 2010: 26; Ц. Грозданов, *Студији за охридскиот живопис*, 181–182; Idem, Нови прилози за културата и уметноста од XIX век во Западна Македонија, *Живоиќсој на Охридската архиепископија – студији*, МАНУ – Скопје 2007: 432–434; Т. Филипоки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 44, 46.

⁶² *Асеманово евангелие*. Факсимилно издание, лист 151; Д. Пандев, Охридска читанка, 32.

⁶³ Х. Меловски, *Москојолски зборник. Пролошки житија на свейќицџе*, Скопје 1996: 100–103; Т. Филипоки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 32.

⁶⁴ К. Нихоритис, *Аџонската книжовна традиција во разпростиранетието на кирило-методиевските извори*, Кирило-методиевски студии, кн. 7, София 1990, 144–145

⁶⁵ Ив. Снџаров, *История на Охридската архиепископија-папирариши* (Отъ падането и под Турците до нејното уништување /1394–1767 г./), София 1932: 537. Т. Филипоки, Свети Климент и неговиот епитет Охридски, 32.

пролошко житие и Грчката служба на Св. Наум (1741/2 г.), споменувањето на Климент е проследено со атрибуциите „божествен“ и „чудотворец“.⁶⁶

Првата словенска епископија била формирана на периферните делови на бугарската држава, на простор населен со хомогено словенско население, веројатно во пределите на југозападна Македонија и јужна Албанија. Имено, од Пространото житие на Св. Климент се дознава дека во 893 г. учителот Климент од Кутмичевица бил назначен за епископ од страна на бугарскиот кнез Симеон.⁶⁷ Во голем број подоцнежни ракописи на 12 хагиографски дела од IX-X век, чијшто извесен автор се смета Св. Климент, далеку најчесто самиот себе се титулира со духовниот чин „епископ“; 13 пати во подоцнежни ракописи од три негови дела со титулацијата „епископ словенски“, а во пет ракописи од три негови дела како „епископ велички“.⁶⁸ Во Првото словенско житие на св. Наум (X век), Климент на две места е титулиран како епископ без додавки.⁶⁹ Титулацијата епископ велички покрај името на Климент се јавува во месецословото на Асемановото евангелие (најрано датиран во втора половина на X век).⁷⁰ Во Краткото житие на Св. Кирил (Успение Кирилово), за чијшто автор се смета Св. Климент, на едно место самиот се титулира: „епископ во Велика“.⁷¹ Може да се заклучи дека во најраните пишани изворни податоци (IX-X век), покрај името на Климент најчесто се сретнува историски веродостојната и релевантна титулација епископ, без какви било додавки, потоа со епитетот велички/на Велика и најретко со додавката словенски.⁷²

⁶⁶ Х. Меловски, *Москојолски зборник*: 74-77, 86-87; Т. Филипоски, *Свети Климент и неговиот епитет Охридски*, 32.

⁶⁷ А. Милев, *Грчкиите житија*, 128-129; ГИБИ, IX/2, 33-34; Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid*, 563.

⁶⁸ *Климений Охридски*. Събрани съчинения, т. 1 (Обработили: Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов), София 1970: 56, 73-74, 151, 156, 158-163, 180, 222-226, 234, 238-264, 288, 290, 301, 378-381, 391, 429-431, 549-566, 587, 752-760; Й. Иванов, *Български старини*, 334; Е. Георгиев, *Състояние на научната проблематика околу личноста и дейноста на Климент Охридски, Климений Охридски* (Материали за неговото честване по случай 1050-годишнината смъртта му), София 1968: 57; КЛЕ, II, 327-329 (К. Станчев); *Климений Охридски, Похвали и поуки*, Скопје 1996: 51, 70, 87, 120-121, 126, 128, 135-136; В. Тъпкова-Займова, *Свети-Климентовите слова за Св. Димитър и византијската книжевна традиција, Климений Охридски-живой и дело, Кирило-Методијевски сѝудии*, кн. 13, София 2000: 148-149; Г. Поп-Атанасов, *Средновековна македонска химнографија* (IX-XIII), Скопје 2007: 24-118; *Светии Климений Охридски* (Собрани дела: Слова, Поуки, Житија; превод: Ј. Таковски), Скопје 2012: 1, 7, 27, 30, 49, 60, 68, 93, 190; Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid*, 563.

⁶⁹ Й. Иванов, *Български старини*, 306-307; Ц. Грозданов, *Светии Наум Охридски*, 19.

⁷⁰ Асеманиево евангелие. Факсимилно издание, лист 151; В. Иванова - Мавродинова, А. Джурова, *Асеманиево евангелие*, 24-25; Д. Пандев, *Охридска читанка*, 32; В. Деспотова - Л. Славева, *Македонски ракописи*, I, 54. Cf.: КМЕ, I, 127.

⁷¹ Кирило-методијевска енциклопедија, т. I (А-З) (гл. редактор: П. Динеков), БАН - София 1985: 656 (П. Коледаров).

⁷² Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid*, 564. Иако најретко се јавува титулацијата „епископ словенски“, подеднакво треба да се смета за веродостојна. Имено, при формирањето на епископии, освен територијалниот принцип, кој е примарен, приближно значајна улога имал и етничкиот принцип. На тој начин можело да се случи совпаѓање на двата принципи. Па, така, во рамките на византиските владеења во Македонија и Грција од

Тоа се најраните изворни сведоштва за титулациите на Св. Климент и, според тоа, треба да се сметаат за најверодостојни. Во двете грчки житија (Пространото /XI–XII век/ и Краткото /XIII век/) посветени на Св. Климент, евидентно е споменувањето на неговата епископска титулација, но во различни варијанти. Авторот на Пространото житие, охридскиот архиепископ Теофилакт, во самиот наслов го титулира на следниов начин: „Светиот наш отец Климент, бугарски епископ/епископ на Бугарија“. Натаму се дознава дека Климент бил, всушност, назначен за „епископ на Дрембица (Драговишта, Древеница) или Велика (Великија, Велица) и така Климент станал прв епископ на бугарски јазик“. Нешто подолу во Житието црковната институција со која раководел Климент е наречена: „Величка епископија“, а уште на едно место неговото епископско седиште „Велика“.⁷³ Титулацијата епископ на Тивериопол и/или Велика покрај името на Климент се сретнува во т.н. Диканжови список на охридските архиепископи (средина на XII век).⁷⁴ Во насловот на Краткото Климентово житие, чијшто автор е охридскиот архиепископ Димитриј Хома-ти(ја)н, може да се прочита следново: „Светиот наш Отец првоиерарх и чудотворец Климент, епископ на Бугарија во Охрид.“⁷⁵ Од римскиот папа Адријан наводно „тогаш и Климент бил издигнат на епископски престол“.⁷⁶ Во еден од ракописите на Синодикот на царот Борил од 1211 г., Климент се наведува како епископ на Велика Морава.⁷⁷ Во еден дел од изворите епископската титула е

втората половина на IX век, во изворите се јавуваат т.н. словенски епископи, кои имињата ги добиле според истоимените словенски племиња/склавинии, а не според имињата на градовите – епископски седишта. Разликата е во тоа што на територијата на првата Климентова епископија се користел словенскиот јазик, додека на просторот на „словенските епископии“ под византиска власт во употреба бил византискогрчкиот јазик (Ср: П. Коматина, *Црвена џолијшка Византије од краја иконоборства до смртта на царот Василиј I*, Београд 2014: 288–289; А. Задорнов, *Славјански епископи во составе црковној организации Первого Болгарского царства в кон. IX – нач. X вв. (канонический аспект)*, *Slověne* 5/2, Москва 2016: 121–135; Б. Петровски, *Свети Климент Охридски, кан/кнез Борис-Михаил и кнез/цар Симеон: историски аспекти*, *Slověne* 5/2, Москва 2016: 18–19, 34).

⁷³ А. Милев, *Грчкиите житија*, 76–77, 128–129, 132–133; К. Нихоритис, *Атонската книжевна традиција*, 195.

⁷⁴ Ѓ. Иванов, *Български сѝарини*, 565; И. Божилов, *Българската архиепископија XI–XII век* (Списъкът на българските архиепископи), София 2011: 102–104.

⁷⁵ Според византиската интелектуална перцепција во XI–XII век и подоцна, присутна и во хагиографските дела (*Просѝраното и Крајкојото житие* на Климент и др.) „словенскиот јазик“ бил конвертиран во „бугарски јазик“ и „Словените во Бугари“. Во тој контекст забележлива е синонимската употреба и значење на поимите: „Бугари“ = „Словени“ и „бугарски“ = „словенски“ од страна на авторот Теофилакт во грчкото *Просѝрано житие* на Климент. Слична тенденција е присутна и во грчкото Кратко житие на истиот светец (Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid*, 365–366, n. 8). Види бел. 104.

⁷⁶ А. Милев, *Грчкиите житија*, 174–177. Под влијание на *Крајкојото грчко Климентово житие*, во одредени подоцнежни словенски дела (Струшки mineј и Зографски пролог) се јавува следнава титулација: „преподобен отец наш архиеереј Христов и чудотворец Климент, епископ на Бугарија во Охрид“ (*Песни за Климент. Служби за св. Климент Охридски, ѝсани оѝ X до XX век* /под редакцијата на И. Христова-Шомова, В. Савова, П. Петков/, София, 2016: 262, фак. 203; 458). За неверодостоен треба да се смета податокот дека Климент наводно бил крунисан за епископ од папата.

⁷⁷ М. Попруженко, *Синодик царя Борила*, 77; Борилво синодик (издание и превод: Ив. Божилов, А. Тотоманов, Ив. Билярски), София 2010: 311; Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid*, 567.

супституирана и на некој начин релативизирана со термините: „владика“, „првосвештеник“, „пастир“, „иерарх“ и „архиепископ“. Сепак, извесно е дека сите наведени термини упатуваат на лице што првенствено ја носи епископската титула.⁷⁸ Во Грчкото пролошко житие и во Грчката служба на св. Наум (1741/2 г.), споменувањето на Климент е проследено со титулацијата: „иерарх“/„архиепископ“;⁷⁹ што претставува своевидна супституција на епископската титулација.

Потребно е да се потенцира дека постојат прилично бројни случаи во пишаните извори и фреско-иконописот од XV-XIX век кога Климент е титулиран со неверодостојните титулации: „архиепископ“ или „патријарх“ и, притоа, неговото наводно седиште се поврзува со Охрид или, пак, тоа не се прави.⁸⁰

Познато е дека просветителската активност на Наум во областа Кутмичевица била поделено на два одделни периоди (893-900 и 900-910). Во првиот период Наум го заменил Климент и дејствувал како „учител“, а во вториот период се повлекол во својот манастир, каде што, продолжувајќи со својата просветителска активност, ја дочекал смртта во 910 г. Во Првото словенско житие на Св. Наум (X век) директно не се посочуваат местата или просторот на кој дејствувал Наум како учител и презвитер.⁸¹ Сепак, потребно е да се претпостави дека поширокиот простор на дејствување останал непроменет од оној на кој учителствувал неговиот претходник Климент. Значи, воопштено, треба да се работи за областа Кутмичевица. Притоа, се забележува дека во хагиографските дела речиси целосно отсуствува спомнувањето на Охрид во врска со дејствувањето на Наум во Кутмичевица, за сметка на значителното и преовладувачко спомнување на градот/областа Девол. Веројатно долго време во Средниот век центар на култот на Св. Наум бил неговиот манастир и како таков култот се развивал на ограничен простор (Деволска област или нејзини делови) и поради тоа имал регионален/локален карактер.⁸²

⁷⁸ Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid*, 567.

⁷⁹ Х. Меловски, *Москојолски зборник*, 74-77, 86-87.

⁸⁰ Види поопширно: Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid*, 567-570.

⁸¹ „Кога го поставија Климента за епископ, истиот благоверен цар Симеон го испрати Наум, неговиот другар, на негово место за учител. И тој беше таму правејќи богоугодни подвизи. Беше девствен од детинство до смрт и си изгради манастир на излезот од Белото Езеро, црква на светите Архангели. И, откако помина во учителствување седум години, се прости од учителството, па отиде в манастир и поживеа десет години. И пред својот крај прими калуѓерски чин и така почна во Господа, со мир, во месец декември, дваесет и третиот ден. И тоа да се знае дека Наум презвитер, почна шест години пред епископот Климента“ (Й. Иванов, *Български сџарини*, 306; Ц. Грозданов, *Свети Наум Охридски*, 19).

⁸² Т. Филипоски, *Свети Наум и неговите епитети: Охридски и Чудотворец*, Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум *1100 години од упокојувањето на Свети Наум Охридски* (Охрид, 3-5 октомври 2010), МПЦ – ОА – Охрид 2011: 154-156; Idem, *Деволската област и словенското просветителско дело на Свети Наум*, Зборник на трудови од Меѓународниот научен собор: *Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и ишмена традиција* (организиран по повод 1100-годишнината од смртта на Наум Охридски-Охрид, 4-7 ноември 2010), УКИМ-Скопје 2011: 409-416.

Најпосле, според одредени посредни изворни упатувања од времето на охридскиот архиепископ Константин Кавасила (трета четвртина на XIII век), веројатно се случило т.н. „институционализирање“ на светителскиот култ на Св. Наум.⁸⁵ Од XIII до XVIII век Охрид и Охридската архиепископија се претвориле во центар на богослужбена прослава на св. Наум.⁸⁴ Потврда за тоа е сознанието дека од средина на XIV век во црквите во Охрид и околината почнуваат за се јавуваат фреско-иконописни претстави на Св. Наум, но без каква било атрибуција.⁸⁵ Следните две столетија (XV и XVI) се забележува незначително присуство на Наумовиот светителски култ одразен преку ликовното претставување во охридските цркви.⁸⁶ Но, затоа, во периодот од XVII до средина на XIX век се констатира трансформација, драстична промена во интензитетот и енорно територијално проширување на светителскиот култ на Наум.⁸⁷ Во бројните ракописи на хагиографски дела каде што се споменува неговото име, без разлика дали се словенски или византискогрчки, на ниту едно место не се сретнува атрибуцијата Охридски покрај името на предметниот светец. Исто така, целосно отсуство на споменатата атрибуција се забележува и во натписите на фреско-иконописните дела во црквите од Охрид и пошироката градска околина сè до втората половина на XIX век. Впрочем, во доминантен број од Наумовите ликовни претстави тој е сигниран без каква било атрибуција, единствено како СВЕТИ НАУМ / АΓΙΟΣ ΝΑΟΥΜ.⁸⁸

Засега најраните и мошне ретки идентификации на атрибуцијата Охридски покрај името на Св. Наум се најдени надвор од Охрид и Охридско. Во манастирската црква Св. Богородица во Студеница, една од трите стоечки архиерејски фигури претставени на северниот ѕид од проскомидијата (1208/1209) е идентификувана како Св. Наум со јасна

⁸⁵ Т. Филипоски, Свети Наум и неговите епитети, 154–161.

⁸⁴ С. Николова, Охрид како центар на богослужебната прослава на св. Наум Охридски, *Светиштите Климент и Наум и ѝриносесот на охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура* (Прилози од научен собир одржан на 13-15 септември 1993), Скопје 1995: 264.

⁸⁵ Ц. Грозданов, *Портрети*, 106–109; Idem, Свети Наум Охридски, 37–41; Т. Филипоски, *Свети Наум и неговите епитети*, 163–164.

⁸⁶ Се смета дека во црквата Св. Никола Болнички е насликан фреско-портрет на Св. Наум. Специфично за оваа негова претстава е тоа што е насликан како архијереј, а не како монах. Неговиот портрет на фасадата од предметната црква засега е единствен таков познат во Охрид и пошироко кој датира од XV век. (Г. Суботиќ, *Охридската сликарска школа од XV век*, Охрид 1980: 112; Г. Ангеличин – Жүра, *Стираници од историјата на уметноста на Охрид и Охридско (XV–XIX век)*, Охрид 1997: 128). Една од иконите на охридската иконописна галерија е иконата на Св. Наум, која се вбројува меѓу подобрите дела на иконописот од XVI до почетокот на XVII век (Ц. Грозданов, *Свети Наум Охридски*, 38).

⁸⁷ Т. Филипоски, Свети Наум и неговите епитети, 164.

⁸⁸ Т. Филипоски, Свети Наум и неговите епитети, 164–165 и бел. 39.

сигнација Охридски.⁸⁹ Во светогорскиот манастир Св. Ѓорѓи - Зограф во рамките на неговиот фреско-портрет, кој е датиран по 1764 г., може да се исчита словенска сигнација Св. Наум Охридски.⁹⁰ По подолго време во 1834 г. во црквата Вознесение на Св. Богородица – манастир Тронеша (Србија) повторно се бележи ретката атрибуција Охридски како дел од сигнацијата на Св. Наум.⁹¹ Може да се констатира дека атрибуцијата Охридски во сигнациите на Св. Наум до средината на XIX век се појавува инцидентно и сосема ретко и тоа во места/цркви што се значително оддалечени од Охрид.⁹² Тенденцијата на релативно почеста појава на атрибуцијата Охридски покрај името на Наум се бележи во фрески и икони од втората половина на XIX и почеток на XX век во непосредна близина на Охрид (с. Евла /Преспа/; с. Мешеишта; с. Слатино и с. Ботун).⁹³ Во Охридскиот пролог и во делото Житија Светих на 20 јуни (3 јули) предвидено е да се прославува денот на „преподобниот Наум Охридски“.⁹⁴

Терминот Чудотворец е релативно вообичаена и честа атрибуција, која се поврзува со имињата на голем број христијански светци. Се чини дека во Второто словенско житие на Св. Наум од XVI век се јавува еден од првите примери каде што Наум децидно е наречен: „*великаго чудотворца*“ и каде што се нагласува неговата обдареност со чудотворни и исцелителни вештини.⁹⁵ Несомнено компонентата на чудотворност се јавува подоцна во градењето на култот на Св. Наум. Во Пролошкото житие и Служба на Наум (XVIII век) повеќепати се јавува атрибуцијата Чудотворец покрај неговото име или индиректно се упатува на неа.⁹⁶ Токму затоа во науката со право е констатирано дека, за разлика од постарите житија, Пролошкото житие на Св. Наум од Москополскиот зборник е збогатено со разни легенди и чуда, „та Св. Наум

⁸⁹ Р. Николић, Конзерваторски запис о живопису светог Саве у Богородичиној цркви манастира Студенице, *Саопшћенија*, XIX, Београд 1987: 64–65; Г. Ангеличин – Жура, *Стираници од историјата на уметноста*, 128. Потребно е да се спомене дека ваквата негова претстава се чини проблематична од аспект на раната хронологија и тематската појава на Наум како архијереј, наместо вообичаената како монах (Ц. Грозданов, *Светии Наум Охридски*, 37).

⁹⁰ Ц. Грозданов, *Светии Наум Охридски*, 172

⁹¹ Г. Келић, Портрет Светог Наума из цркве Ваведења Богородице манастира Тронеше, Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум *1100 години од упокојувањето на Светии Наум Охридски* (Охрид, 3-5 октомври 2010 година), МПЦ – ОА – Охрид 2011: 217–230.

⁹² Т. Филипоски, Свети Наум и неговите епитети, 166.

⁹³ Т. Филипоски, Свети Наум и неговите епитети, 166–167.

⁹⁴ Епископ Николај, *Охридски пролог* (јануари–јуни), (превод од српски јазик: протојереј-ставрофор Ефтим Бетински), 1 дел, Охрид 2001: 529; *Житија светих за јуни* (архимандрит д-р Ј. Поповић), Београд 1975: 483.

⁹⁵ Й. Иванов, *Български стџарини*, 313; Ц. Грозданов, *Светии Наум Охридски*, 23–24; Т. Филипоски, Свети Наум и неговите епитети, 168.

⁹⁶ Х. Меловски, *Москополски зборник*, 69, 70, 74, 84, 86–87; Т. Филипоски, Свети Наум и неговите епитети, 168.

од просветител и учител станал чудотворец и исцелител“.⁹⁷ Тоа недвосмислено упатува на помислата дека во меѓувреме култот за Св. Наум доживеал суштинска промена и преобразба. Атрибуцијата Чудотворец е присутна во уште неколку пишани извори (киторски натпис на Трпо Зограф во Наумовиот манастир; авторска интерпретација на Наумовото житие од св. Никодим Светогорецот и Охридски митрополитски кодекс) од XIX век.⁹⁸

Во текот на XVII, а особено во XVIII и во XIX век се забележува распространување на атрибуцијата Чудотворец како сигнација на значителен број ликовни претстави на Св. Наум.⁹⁹ Треба да се потенцира дека се зачувани ретки примери кога покрај неговото име и атрибуцијата Чудотворец се јавува и додавката „близу Охрид“.¹⁰⁰ Во редот на исклучително ретки појави треба да се вброи употребата на двете предметни атрибуции (Охридски Чудотворец или обратно) во сигнацијата на светителот Наум. Засега како такви примери од областа на фреско-иконописната уметност треба да се споменат словенските сигнации на икони од црквите Св. Власиј – с. Ложани и Св. Јован Крстител – с. Мислешево (Струшко) од крајот на XIX век, која гласи: „Свети Наум Охридски Чудотворец“ и сличната сигнација, но со променети места на атрибуциите (Св. Наум Чудотворец Охридски) на неговата фреско-претстава во црквата Св. Никола во с. Присовјани (1874).¹⁰¹ Истоветна сигнација се забележува во Охридскиот пролог и во делото Житија Светих. Имено, на 23 декември (3 јануари) се прославува денот на: „преподобниот Наум Охридски Чудотворец“.¹⁰²

⁹⁷ X. Меловски, Св. Наум во Мосхополскиот зборник (1741/1742 год.), *Светишине Климент и Наум и ѝригонесои на охридскиој духовен центар за словенската ѝросветиа и култура* (Прилози од научен собир одржан на 13-15 септември 1993), Скопје 1995: 246; Сф.: Д. Давидов, *Култи Св. Наума и Будимској епархији*, Београд 1980: 91-92.

⁹⁸ Т. Филиповски, Свети Наум и неговите епитети, 168-169.

⁹⁹ Ц. Грозданов, *Свети Наум Охридски*, 155-159, 165, 173-190; В. Поповска-Коробар, *Иконописој во Охрид во XVIII век*, 31, 155 и сл. 17; С. Цветковски, *Портрети на Св. Наум Охридски во живописот на Дебарската зографска школа од XIX век*, *Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и ѝсмена ѝрадиција* (организиран по повод 1100-годишнината од смртта на Наум Охридски – Охрид, 4-7 ноември 2010). УКИМ-Скопје 2011, 363; Idem, *Непознати портрети на Св. Наум во живописот на Охридската архиепископија од XVII и XIX век*, *Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум 1100 години од упокојувањето на Свети Наум Охридски* (Охрид, 3-5 октомври 2010), МПЦ – ОА-Охрид 2011: 209-210; Т. Филиповски, Свети Наум и неговите епитети, 169. За атрибуцијата *чудоѝворец* од агиолошки аспект види: А. Гиревски, *За Свети Наум Охридски од агиолошки аспект*, *Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и ѝсмена ѝрадиција* (организиран по повод 1100-годишнината од смртта на Св. Наум Охридски-Охрид, 4-7 ноември 2010), Скопје 2011: 39.

¹⁰⁰ С. Цветковски, *Портрети на Св. Наум Охридски*, 359-361, 366; Т. Филиповски, Свети Наум и неговите епитети, 169-170.

¹⁰¹ *Свети Наум Охридски во иконописој на Дебарско-кичевската епархија*, 44; С. Цветковски, *Портрети на Св. Наум Охридски*, 365-366, 369-370.

¹⁰² *Пролог (монах Тадија)*, Београд 1984, 1025; *Житија светѝх за децембар* (архимандрит д-р Ј. Поповић), Београд 1977: 692.

Заклучни созгледби

Во средновековните извори (пишани и фреско-иконописни) доминира атрибуирањето на Св. Кирил како Филозоф. Станува збор за атрибуција која ги открива најзначајните карактеристики на светецот, а тоа се неговата мудрост и образование, световното занимање професор по филозофија на познатата Магнаурска школа, високиот интелект, врвните реторички и дипломатски вештини. Во редот на другите атрибути кои имаат голема распространетост во изворите треба да се вбројат „учител“ и „отец“ во неколку варијанти.

Св. Методиј е постар брат на Св. Кирил и, за разлика од него, покрај неговото име во изворите не се јавува препознатлива и мошне доследна атрибуција. Но, затоа, појавата на главните атрибуции на Методиј, „учител“ и „отец“, во целост се совпаѓаат со второстепените по значење атрибуции на неговиот брат. Двојната улога (просветителска и црковна) што ја имал Методиј за време на својот живот наложила тој да има и титулација. Се работи за високата титула „архиепископ“, со различни додавки и варијанти.

Св. Климент е еден од најзначајните ученици на словенските првоучители и рамноапостоли. Неговата просветителска дејност како „учител“ е концентрирана во словенските предели на југозападна Македонија и јужна Албанија, поточно во областа Кутмичевица. Градот Охрид бил местото каде што Климент изградил свој манастир и многу често престојувал, а потоа токму таму го завршил животот и бил погребан. По неговата смрт Охрид станал центар на неговиот светителски култ од каде што во наредниот средновековен и нововековен период се распространувал низ Македонија и низ Балканот. Затоа, сосема природно атрибуцијата Охридски се наметнала како примарна и за нејзината појава постои силна двојна изворна заснованост.¹⁰⁵ Значајно е да се истакне дека атрибуцијата првпат се појавила во пишани дела и во сигнации на црковни фрески во XIII век, но оддалечени од Охрид. Во црквите во Охрид и во околината неговото име и лик се широко присутни, но без каква било атрибуција. Во трудот се обрнува особено внимание на атрибуцијата Охридски присутна во оддалечените цркви од Охрид, но и на појавата на други т.н. општосветителски атрибуции („блажен“, „отец“, „учител“, „пастир“, „чудотворец“, „поборник“, „заштитник“, „светилник“, „апостол“). По назначувањето на Климент за епископ во 893 г. од страна на кнезот Симеон, во најраните словенски извори се јавуваат три варијанти на неговата титулација (епископ, епископ велички и епископ словенски). Претходно наведените титулации во науката треба да се сметаат за поверодостојни и релевантни, во споредба со другите нерелевантни

¹⁰⁵ Т. Филипоски, Свети Климент и изворната заснованост, 317-332.

титулации кои се јавуваат во подоцнежните хагиографски дела, главно на византискогрчки јазик („бугарски епископ /епископ на Бугарија“; „епископ на Дрембица или Велика“; „Климент станал прв епископ на бугарски јазик“; „епископ на Тивериопол и/или Велика“; „епископ на Бугарија во Охрид“; „епископ на Велика Морава“). Подоцнежните титулации се без сомнение „контаминирани“ со конвертирање на поимите: „словенски“ во „бугарски“; „Словени“ во „Бугари“ и „словенски јазик“ во „бугарски јазик“ и нивна несоодветна употреба.¹⁰⁴ Во дел од изворите, епископската титула е супституирана со термините: „владика“, „првосвештеник“, „пастир“, „иерарх“ и „архијереј“. За одбележување е и тоа што постојат примери во пишаните извори и во фреско-иконописот од XV–XIX век, кога Климент е титулиран како: „архиепископ“ или „патријарх“.

Просветителската активност на Св. Наум била поврзана за Кутмичевица, особено со градот/областа Девол. По неговата смрт (910), токму на тој простор се развивал регионален/локален светителски култ. Токму затоа во најраните извори тој е атрибуиран како „учител“, а титулиран како „презвитер“. Се смета дека од времето на охридскиот архиепископ Константин Кавасила (втора половина на XIII век), веројатно се случило т.н. „институционализирање“ на светителскиот култ на Св. Наум и оттогаш до XVIII век Охрид и Охридската архиепископија важеле за центар на богослужбена прослава на светецот. Атрибуцијата Охридски се јавува мошне ретко во сигнации на црковни фрески значително оддалечени од Охрид. Тенденцијата на почеста појава на атрибуцијата Охридски се бележи во црковни фрески и икони од втората половина на XIX и од почеток на XX век во непосредна близина на Охрид. Како втора атрибуција на Св. Наум, која по своето значење можеби и ја надминува – условно – првата, се смета Чудотворец. Наведената атрибуција се јавува некаде во XVI век во пишаните извори. Оправдано се мисли дека Св. Наум од проповедник и учител се претворил во чудотворец и исцелител, што говори во прилог на тоа дека од XVII до XIX век неговиот култ бил драстично преобразен со чудотворноста како главна компонента. На крајот, треба да се спомене дека Наум поретко се атрибуира со две посложени варијации: Чудотворец близу Охрид и Охридски Чудотворец.

¹⁰⁴ Поопширно за тенденцијата на „буџаризација“ на сè што е словенско од страна на Византија, почнувајќи од крајот на XI и во XII век, види: Т. Filiposki, *The Titles of St. Clement of Ohrid, 564–567, 570 и бел. 7–8*; С. Стојков, *Свети Климент: од епскојој словјанска до епископоу боулџариас*. Трансформација во разбирањето на категориите Словени и Бугари во византиските извори, *Милениумскојо зрачење на Св. Климент Охридски* (Зборник на трудови од меѓународниот научен собир одржан по повод 1.100 години од упокојувањето на Св. Климент Охридски, МАНУ – Скопје, 28–29 октомври 2016), Скопје 2017: 219–237. При превод на оригиналните словенски текстови на византискогрчки јазик главно се бележи конвертирање на термините. Види: С. Стојков, *Језик словјанскиј во старословенските текстови (IX–XIV век), Историја I/LI* (2015–2016), Скопје 2016: 121–144. Ваквата тенденција се однесува и на другите тројца светци што се предмет на истражување.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Ангеличин-Жура, Г. 1997. *Сѝраници од исѝоријаѝа на уметносѝа на Охрид и Охридско (XV-XIX век)*. Охрид.
- Ангеличин-Жура Г. 2004. *Пеѝиѝерниѝе цркви во Охридско-ѝресѝанскиоѝ регион*. Струга.
- Асеманово еванѝелие*. 1981. Факсимилно издание, Софија.
- Барѝиева-Трајковска Д.- Ангеличин Г. 2004. Претставите на Св. Климент и Св. Елефтериј во црквата Св. Богородица, Мали Град, Преспа-Р. Албанија. *Кулѝурно наследство*, 28-29 (2002/2003). Скопје.
- Борилев синодик*. 2010. (издание и превод: Ив. Божилов, А. Тотоманова, Ив. Биљарски). Софија.
- Божилов, И. 2011. *Бѝлгарскаѝа архиеѝискоѝа XI-XII век (Сѝисъкъѝѝ на бѝлгарскиѝе архиеѝискоѝи)*. Софија.
- Цветковски, С. 2011. Портрети на Св. Наум Охридски во живописот на Дебарската зографска школа од XIX век. Во: Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција (организиран по повод 1100-годишнината од смртта на Наум Охридски-Охрид, 4-7 ноември 2010). Скопје: УКИМ, 359-370.
- Цветковски, С. 2011. Непознати портрети на Св. Наум во живописот на Охридската архиепископија од XVII и XIX век Во: Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум 1100 години од упокојувањето на Свети Наум Охридски (Охрид, 3-5 октомври 2010 година). Охрид: МПЦ-ОА.
- Давидов, Д. 1980. *Кулѝѝ Св. Наума у Будимској еѝархији*. Београд.
- Деспотова В. - Славева Л. 1988. *Македонски средновековни ракоѝиси*, I, Прилеп 1988.
- Димитрова, Е. 2002. *Манасѝир Маѝеѝе*. Скопје.
- Епископ Николај. 2001. *Охридски ѝролоѝ (јануари-јуни)*, (превод од српски јазик: протојереј-ставрофор Ефтим Бетински), 1 дел. Охрид.
- Филипоски, Т. 2011. Свети Наум и неговите епитети: Охридски и Чудотворец. Во: Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум 1100 години од упокојувањето на Свети Наум Охридски (Охрид, 3-5 октомври 2010 година), Охрид: МПЦ-ОА.
- Филипоски, Т. 2011. Девоцката област и словенското просветителско дело на Свети Наум. Во: Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција (организиран по повод 1100-годишнината од смртта на Наум Охридски-Охрид, 4-7 ноември 2010). Скопје: УКИМ, 409-416.
- Филипоски, Т. 2012. Свети Климент и неговиот епитет Охридски: појава и распространетост. Во: Шеста научна средба по повод патрониот празник на Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ Скопје (одржана на 7. 12. 2012) на тема: Свети Климент Охридски во уметничкото творештво. Скопје, 27-52.
- Филипоски, Т. 2014. Свети Климент и изворната заснованост на неговиот епитет Охридски, Кирило-методиевската традиција и македонско-руските духовни и културни врски. Во: (Зборник на трудови од меѓународниот научен собир одржан по повод 1150 години од Моравската мисија и од словенската писменост, Охрид, 3-4 октомври 2013). Скопје: УКИМ, 317-332.
- Filiposki, T. 2015. Saints Clement and Naum of Ochrid: Appearance and Factual Grounds for Their Epithet. In: International Scientific Conference: Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs (Thessaloniki, 28-30 ноември 2013). Thessaloniki, 551-558.

- Filiposki, T. 2018. The Titles of St. Clement of Ohrid. In: Св. Климент Охридски в културата на Европа (БАН-Кирило-методиевски научен центар, Софија, 25-27 ноември 2016). Софија, 562–575.
- Георгиев, Е. 1968. Състояние на научната проблематика около личността и дейността на Климент Охридски. Во: Климент Охридски (Материали за неговото честване по случай 1050 годиниот смъртта му). Софија.
- Гиревски, А. 2011. За Свети Наум Охридски од агиолошки аспект. Во: Зборник на трудови од Меѓународниот научен собор: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција (организиран по повод 1100-годишнината од смртта на Св. Наум Охридски-Охрид, 4–7 ноември 2010). Скопје.
- Гръцки извори за българската история. 1994. IX/2 (подготвени од Илия Г. Илиев). Софија.
- Грозданов, Ц. 1983. *Портрети и свештеници од Македонија од IX-XVIII век*. Скопје.
- Грозданов, Ц. 1986. *Најстариите портрети на Климент Охридски, Климент Охридски-Ситуди*. Скопје.
- Грозданов, Ц. 1990. *Ситуди за охридскиот живопис*. Скопје.
- Грозданов, Ц. 2004. *Свети Наум Охридски*. Скопје.
- Грозданов, Ц. 2007. Свети Константин-Кирил и Свети Методиј во византиското сликарство од балканските земји. Во: *Животопис на Охридската архиепископија-ситуди*. Скопје: МАНУ.
- Грозданов, Ц. 2007. За графичките претстави на Климент Охридски во XVIII век и неговиот култ во Бер (Верија). *Животопис на Охридската архиепископија-ситуди*. Скопје: МАНУ.
- Грозданов, Ц. 2007. Нови прилози за културата и уметноста од XIX век во Западна Македонија, *Животопис на Охридската архиепископија-ситуди*. Скопје: МАНУ.
- Христова-Шомова, И., В. Савова и П. Петков (ред.). 2016. *Песни за Климент: Служби за св. Климент Охридски, писани од X до XX век*. Софија: Универз. Изд. „Св. Климент Охридски“.
- Илиевски, П. Хр. 1995. Св. Климент и Наум Охридски Просветителство со удвоени сили. *Свештите Климент и Наум Охридски и ѝриднесој на Охридскиот духовен центар за словенската ѝрсовејта и култура*. Скопје.
- Иванов, Ѓ. 1908. Български старини из Македонија. Софија.
- Иванова-Маврадинова, В. - Джурова А. 1981. *Асеманиевојо еванѓелие*. Старобългарски глаголически паметник од X век. Художествено-историческо проучување. Софија.
- Иванова, К. 2008. *Bibliotheka Hagiographica Balcano-Slavica*. Софија.
- Келић, Г. 2011. Портрет Светог Наума из цркве Ваведенја Богородице манастира Тронеше. Во: *Зборник на трудови од меѓународниот научен симпозиум 1100 години од ѝокојувањејто на Свети Наум Охридски* (Охрид, 3–5 октомври 2010). МПЦ-ОА-Охрид, 217–230.
- Кирило-методиевска енциклопедија*, 1985. том I (И-О) (главен редактор: П. Динеков). Софија.
- Кирило-методиевска енциклопедија*, 1995. том II (И-О) (главен редактор: П. Динеков; редактори: Л. Грашева, К. Иванова, С. Кожухаров, С. Николова). Софија.
- Коматина, П. 2014. *Црквена ѝолијтика Византије и краја иконоборсјва до смртта на цара Василија I*. Београд.
- Конески, Б. 1976. Канонизација на словенските светци во Охридската црква. Во: *Прилози МАНУ*, I/1-2 (Одделение за лингвистика и литературна наука). Скопје: МАНУ 63–72.

- Климент Охридски. 1970. *Събрани съчинения*, т. 1 (Обработили: Б. Ст. Ангелов, К. М. Кувев, Хр. Кодов). София.
- Климент Охридски. 1996. *Похвали и поуки*. Скопје.
- Куљбакин, С. М. 1907. *Охридският рукопис на аџисџола конца XII века*. София.
- Малички П. И. 1951. *Историја на христијанската црква* (четива), част прва. София.
- Мареш, Ф. В. 1988. *Словенските свеџици во Асемановото евангелие*, Лихнид (Зборник на трудови), 6. Охрид, 3-8.
- Меловски, Х. 1995. Св. Наум во Мосхополскиот зборник (1741/1742 год.). Во: Светите Климент и Наум и придонесот на охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура (Прилози од научен собир одржан на 13-15 септември 1993). Скопје 1995.
- Меловски, Х. 1996. *Москојолски зборник. Прошочки жиџиџа на свеџиџиџе*. Скопје.
- Милев, А. 1966. *Грџиџиџе жиџиџа на Климент Охридски*. София.
- Митревски, Н. 2009. *Сџудии за живојисоџ од Зајадна Македонија*. Скопје.
- Можаева И. Е. 1980. *Библиографија џо Кирилло-мефодиевската џроблемаџиџе 1945-1974 џџ*. Москва.
- Нихоритис, К. 1990. Атонската книжовна традиџија во разпространението на кирило-мефодиевските извори. Во: *Кирило-мефодиевски сџудии*, кн. 7. София.
- Николиџ, Р. 1987. Конзерваторски запис о живопису светог Саве у Богородичиноџ цркви манастира Студенице. *Саџиџиџена*, XIX. Београд.
- Николова, С. 1995. Охрид како център на богослужебната прослава на св. Наум Охридски. Во: Светите Климент и Наум и придонесот на охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура (Прилози од научен собир одржан на 13-15 септември 1993). Скопје.
- Пандев, Д. 2007. *Охридска чџиџанка*. Охрид.
- Петровски, Б. 2016. Свети Климент Охридски, кан/кнез Борис-Михаил и кнез/цар Симеон: историски аспекти. Во: *Slovène* 5/2. Москва.
- Поп-Атанасов, Ѓ. 2007. *Средновековна македонска химнографија (IX-XIII)*. Скопје.
- Поповска-Коробар, В. 2005. *Иконојисоџ во Охрид во XVIII век*. Скопје.
- Поповиџ, Ј. *Жиџиџа Свеџиџ /27 јули/* (<http://www.svetosavlje.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/zitijaSvetih0727.htm>)
- Попруженко, М. Г. 1928. Синодик царя Борила, Български старини VIII. София.
- Райков, Б. 1966. Ранни календарно вести за Климент Охридски. Во: Климент Охридски (Сборник од статии по случај 1050 години од смъртта му). София.
- Свеџи Климент Охридски*, 2012. (Собрани дела: Слова, Поуки, Жиџиџа; превод: Ј. Таковски). Скопје. Коџо, Д.-Милџковиџ-Пепек, П. 1958. *Манасџир*, Скопје.
- Сџарословенски кирилломефодиевски извори*. 2011. (Вовед, редакџија и коментари д-р Ѓорги Поп-Атанасов. Скопје.
- Стојџов, С. 2016. *Јенџик словјанскиџ во сџарословенскиџе џексџови (IX-XIV век)*, Историја L/LI (2015-2016). Скопје, 121-144.

Toni FILIPOSKI

Institute of History, Faculty of Philosophy
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Appellations and Titles of the Macedonian Orthodox Church - Ohrid Archbishopric Saints in Medieval Sources: St. Cyril, St. Methodius, St. Clement and St. Naum

The most important Saints of the Ohrid Archbishopric date back to the early medieval period and are of Slavonic provenance. During the tumultuous 9th century, the Thessalonica brothers St. Cyril and St. Methodius, as missionaries of Byzantium, distinguished themselves by devoting their lives to the Enlightenment of the Slavs. They are rightfully considered to be the founders of the Slavic liturgy, literacy, and culture in Europe. Their role is significant to the entire Slavic world but it should, nevertheless, be emphasized that they were originally from the Macedonian city of Solun (Thessalonica). In fact, it is no coincidence that the creation of the first Slavonic alphabet (the Glagolitic script) and the earliest translations of liturgical books from the Byzantine Greek language into the Old Church Slavonic language are brought in connection with the South Slavic Macedonian dialects. Among their most important successors and disciples were St. Clement and St. Naum. They are related to Macedonia in a different way. Although their origin has not yet been established, they spent most of their lives and completed most of their educational activities in the territory of Macedonia under Bulgarian rule (late 9th and early 10th centuries). Among other things, they are regarded as the founders of the Ohrid Literary School, which kept the Glagolitic tradition alive for four centuries.

This academic paper focuses on the appellations and titles of the aforementioned saints, which arose from their character traits or their religious and educational roles, as they were perceived by the wider populations in Macedonia. For this purpose, the author analyzes all the available historiographic sources from the region of Macedonia. St. Cyril, for example, is known to have had one main appellation, *Philosopher*, and several other of a more general saintly

meaning (*teacher, father*). St. Methodius did not have one main appellation as his brother did, yet those with a more general saintly meaning (*teacher, father*) do appear next to his name. It has been established that he had an archiepiscopal title in several variants. The appellation that has always been used to refer to St. Clement is *of Ohrid* whereas more general appellations such as *teacher* can be found next to his name to a lesser extent. Since the earliest sources, the title that has been added to his name is *bishop* (*bishop, bishop velički/archbishop of Velika and/or Slavic bishop*). It is these titles that should be considered accurate in comparison with those that mostly appear in later hagiographic works in the Byzantine Greek language. They are largely 'contaminated' with the conversion of the terms 'Slavonic' to 'Bulgarian', 'Slavs' to 'Bulgarians', and 'Slavonic language' to 'Bulgarian language'. A similar tendency is noticed in the case of the other three Slavic saints. Next to St. Naum's name, the two most important appellations are *of Ohrid* and *Wonderworker*. The author concludes that when determining how the population perceived these revered and glorified saints, analyzing and interpreting the relevant sources is essential. This detailed analysis of the appellations and titles of the four favorite Macedonian Slavic saints could help us understand why these particular four saints are considered most important in the holy hierarchy of the Macedonian Orthodox Church.

KEYWORDS: appellation, titles, Macedonian Orthodox Church - Ohrid Archbishopric Saints, St. Cyril, St. Methodius, St. Clement, St. Naum, Medieval Literary and Art Sources.